

зразків. Необхідність надання експериментальних зразків підписів, почерку обумовлена тим, що вони можуть дати змогу:

- провести додаткову перевірку достовірності вільних зразків;
- заповнити прогалини в обсязі та якості вільних зразків (відсутність серед останніх відповідних досліджуваним різних варіантів рукописів, подібних за буквеним і штриховим складом, за змістом);
- в окремих випадках провести експертне дослідження за відсутності вільних зразків.

Підсумовуючи проведене узагальнення, слід відмітити, що судді, призначаючи почеркознавчу експертизу за цивільними справами, не завжди дотримуються меж процедури, яка регламентується чинним законодавством щодо підготовки та оформлення матеріалів для призначення даного виду експертизи. Це призводить до необхідності надання експертами додаткових запитів, що, в свою чергу, збільшує строки судового розгляду справи, а також до зайвої витрати часу судового експерта, що відволікає його від основної роботи.

С.С. Кириленко, мол. науков. співробітник

Київський НДІ судових експертиз

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ДІАГНОСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СУДОВОМУ ПОЧЕРКОЗНАВСТВІ

Розглянуто історичний аспект, виділено етапи розвитку діагностичних почеркознавчих досліджень в цілому та окремих їх напрямів, охарактеризовано найбільш вагомі внески вчених, зокрема і вітчизняних, в розвиток ідей судово-почеркознавчої діагностики, становлення як наукової дисципліни.

Спеціалістами Київського НДІСЕ щорічно проводиться близько 4000 почеркознавчих експертиз та експертних досліджень, на вирішення яких у приблизно половині випадків поставлено діагностичні питання або ж надання висновку експертизи вимагає їх вирішення. Це підтверджує актуальність та потребу у подальшому розвитку цього напрямку судового почеркознавства з вдосконалення вже існуючих і створення нових методик діагностичних почеркознавчих досліджень та зумовлює потребу у розгляді для цього відповідних здобутків вітчизняних та зарубіжних спеціалістів. Серед досліджень, що висвітлюють це питання, варто виділити роботу В.Ф. Орлової, в якій досить

детально розглянуті особливості виникнення та розвитку діагностичних досліджень в контексті досягнень зарубіжних криміналістів в судово-почеркознавчій діагностиці [3].

Проведено аналіз етапів розвитку судово-почеркознавчої діагностики, внеску вітчизняних та зарубіжних дослідників в розвиток напрямів діагностичних досліджень та становлення її як наукової дисципліни.

Судово-почеркознавча діагностика, як одна з основних складових предмету судового почеркознавства, поділяється на окремі напрями та охоплює декілька етапів свого розвитку.

Етап зародження діагностичних досліджень почерку бере свій початок з робіт графологів, що вперше звернули увагу на те, що між типологічними, індивідуальними, фізичними, в тому числі антропологічними, фізіологічними та психічними властивостями особистості, з одного боку, та почерком — з іншого, існують визначені залежності. Виникнення першої графологічної школи відноситься до ХІХ століття. В кінці ж ХІХ і на початку ХХ століть центром графологічної думки стала Німеччина, розвиток якої в цій країні тісно пов'язаний з іменами В. Лагенбурха, Г. Буссе, В. Перейри, Г. Мейера та особливо Л. Клягеса, який вважається засновником наукової графології. Представники французької графологічної школи — М. Перію та П. Боссон багато уваги приділяли анатомії, біомеханіці та фізіології письма.

Відомі й експериментальні дослідження Є. Малеспіна, Р. Заудека, групи німецьких психологів — К. Титель, Й. Виртц, В. Дитрих, що намагалися виявити залежності між біомеханічними характеристиками письмових рухів.

В цілях медичної діагностики почерк вивчали А. Ерленмейер, що аналізував паталогічні прояви в почерку, а також психіатри креплінської школи (М. Майер та А. Гросс).

В.Н. Образцову належить один з перших описів механізму письма, він досліджував порушення в письмі душевнохворих та пов'язав їх з конкретною патологією письмового механізму.

Новий етап розвитку діагностичних досліджень пов'язаний зі становленням вже наукової почеркознавчої діагностики на початку ХХ ст., а саме ім'ям Є.Ф. Буринського, що заклав основи наукового судового почеркознавства, узагальнив та розвинув ідеї судово-почеркознавчої діагностики. Він виділяв в почерку постійні компоненти та змінні, випадкові, ситуативні. В своїй роботі “Судова експертиза документів” (1903 р.) він вказував на вибірклову мінливість почерку, що носить паталогічний характер. В ній розглянуті ознаки незвичного виконання ру-

копису, що пов'язані з атаксією, тремтінням, алкогольним оп'янінням, старечими змінами організму і т.д. [3, с. 24–29].

Загалом, діагностичні судово-почеркознавчі дослідження проводяться в декількох напрямках: дослідження проблем типології почерку та пошук її зв'язку з типологічними властивостями особистості, вирішення проблеми встановлення по почерку визначених властивостей особистості, вивчення вибіркової мінливості почерку.

Проблема типології почерку та пошук її зв'язку з типологічними властивостями особистості привабила увагу радянських психологів у 40–50-ті роки, коли Е.В. Гурьянов та М.К. Щербак намагалися визначити та розглянути види координації рухів у тих, хто тільки починав навчатися письму. Завдяки цим доробкам В.Ф. Орлова в своїй праці “Вивчення координації рухів при дослідженні почерку” 1956 р. пов'язала координацію рухів при письмі з виробленістю почерку, виділила ознаки, що відображали координацію рухів з врахуванням її видів в рукописі.

Зусиллями А.І. Манцвєтової, І.П. Неумивакіна, В.Ф. Орлової, В.А. Трубнікової та ін. була встановлена залежність між координацією рухів руки та станом космонавтів в різні періоди космічного польоту.

Г.І. Борягин вказував на важливе значення типів вищої нервової діяльності для судового почеркознавства та залежність можливостей пишучого від розвитку першої та другої сигнальних систем. Про вплив нервової діяльності, рухливості нервових процесів на швидкість та темп письма зустрічаємо і у Е.В. Гурьянова.

Пізніше в роботі А.І. Манцвєтової, В.Ф. Орлової та І.А. Славуцкої “Теоретичні основи судового почеркознавства” 1967 р. розглядалися питання залежності типологічних властивостей особистості при письмі в умовах “збиваючих” факторів, впливу на почерк типологічних властивостей через діяльність рухового аналізатору та висувалась гіпотеза про те, що з рухливістю нервових процесів пов'язана також і варіаційність почерку.

Згодом була здійснена класифікація високовироблених почерків на основі такої інтегральної характеристики, як координація та структурна складність рухів. Ці дослідження відобразилися в роботі Б.Л. Зотова, А.І. Манцвєтової, Е.Б. Мельникової та В.Ф. Орлової (1961 р.).

В.Ф. Орловою та І.А. Славуцкою за допомогою електроміографічного дослідження почерку було виявлено комплекси ознак, що дали змогу провести цікаву класифікацію високо вироблених почерків на групи та класифікувати почерки по ступеню досконалості будови рухів.

Н.Г. Сахаровою була здійснена спроба типізувати почерки на біомеханічній основі, а саме системній характеристиці “фона” почерку [3, с. 37–46].

Дослідженнями в сфері *діагностики особистісних характеристик* спочатку зацікавилися графологи, а згодом з проникненням в почеркознавство ймовірно-статистичного підходу та математичних методів дослідження вперше в історії світової криміналістики в 60-х роках ХХ століття П.Г. Кулагіним та А.І. Колотуновою була створена методика диференціації почерків на чоловічі та жіночі.

З.І. Кірсанов та А.П. Рогозін, які в 1970-х рр. продовжили цей напрям і створили методику диференціації статі та віку по середньо- та маловиробленому почерку та намагалися пояснити можливість диференціації статі по почерку з позиції нейрофізіології управління рухами при письмі.

В цей же період розпочата та згодом продовжена робота Ю.Н. Погибко, Т.Х. Хускivadзе, В.А. Єфремова над створенням комплексу методів, що дозволяють диференціювати стать, вік та психофізіологічні характеристики по почерку [3, с. 35–36].

В зарубіжній криміналістиці проблема встановлення особистісних характеристик по почерку мало цікавила дослідників. Відома лише робота угорського криміналіста Л. Кішша (1973 р.) з метою виявити залежності між загальними ознаками почерку та статтю пишучого, а також характером досліджуваного документа, його об’ємом та статтю виконавця. Дослідження з визначення статі в 1990-ті роки проводились і в Німеччині [3, с. 46].

В рамках судово-почеркознавчої ідентифікації з 1950-х років ХХ ст. розвивалося і *вивчення вибіркової та тимчасової мінливості почерку*, а саме можливості такого роду досліджень, визначався предмет, розглядалися більш конкретні питання такої проблеми (автопідлог, наслідування підписів) одним з провідних спеціалістів в області судового почеркознавства, співробітником ХНДІСЕ Л.Є. Ароцкером. Серед інших досліджень цього напрямку: визначення характеру впливу пишучого приладу на ознаки почерку Н.С. Вольвач, встановлення фізичної втоми (С.М. Вул), незвичного психофізіологічного стану (Г.Н. Гордєєва, В.Г. Грузкова), письма лівою рукою (М.С. Єліванова), стану алкогольного сп’яніння (К.І. Костенко, Т.К. Нефедова та ін.), пози та матеріалу письма (Г.В. Рожкова), відсутності зорового контролю (А.С. Стаховская), травми мозку (В.А. Трубнікова, М.В. Шванкова). Одночасно досліджувався вплив на формування по-

черку різних етапів його розвитку та вікового фактору (І.М. Можар, В.В. Томілін).

У 1930-х роках В.Н. Суровкін та В.В. Юдін виявили специфічність проявів ознак почерку при деяких захворюваннях — в маніакально-депресивному стані, шизофренії різних видів, прогресивному паралічі, епілепсії та при хронічному алкоголізмі [3, с. 37].

В 1960—1970-х роках систематизовано проблеми почеркознавчої діагностики досліджувалися В.В. Томіліним. Автор детально розглядає зміну почерку при різноманітних захворюваннях, виділяє ряд діагностичних ознак, що відображають хворобливі зміни почерку взагалі. Окремо розглядаються особливості зміни письма при деяких захворюваннях, інтоксикаціях і пошкодженнях (захворюваннях головного мозку, нервової системи, психічних захворюваннях та недорозвинутості, загальних інфекціях, ендокринних розладах, авітамінозах, в результаті прийому медикаментів та при ураженні органів зору, при алкогольному оп'янінні) [3, с. 43—46].

В 1972 році вийшла робота авторського колективу під редакцією криміналіста Харківського НДІСЕ Л.Є. Ароцкера — “Неідентифікаційні дослідження в почеркознавчій експертизі”. В ній автори визначають предмет неідентифікаційних досліджень почерку, експериментально досліджують залежності ознак почерку від впливу таких незвичних умов, як фізична втома, низька температура навколишнього середовища, незвичний психофізіологічний стан, фактор часу.

В 1970-ті роки дослідження ознаменувалися застосуванням кількісних підходів та методів, статистичного аналізу і статистичної теорії розпізнавання образу. До таких належить, зокрема, розроблена авторським колективом ВДІСЕ під керівництвом Г.Р. Богачкіної, методика зі встановлення навмисної зміни почерку скорописним способом, де, окрім того, надані методичні вказівки при диференціації змінених та ускладнених почерків. В 1986 році вийшла і експериментальна робота А.Р. Расулова зі встановлення факту виконання рукопису незвичною до письма лівою рукою, побудована на аналогічній методологічній основі. В 1971 р. Т.І. Стрибуль представила результати досліджень щодо встановлення залежності ознак почерку від зміни нахилу з правого на лівий.

Приблизно з кінця 1970-х років дослідження почеркознавців концентруються переважно на рукописах обмеженого об'єму — підписах та рукописних записах; це відобразилося на створенні кількісної методики встановлення справжності або несправжності коротких або простих

підписів, виконаних з наслідуванням після попереднього тренування (Н.В. Дутова), а також підписів, що виконані в стані алкогольного оп'яніння середньої тяжкості (Л.Ш. Горгошидзе та А.В. Смирнов) [3, с. 37–39].

В 1982 році теоретичні положення судово-почеркознавчих досліджень в плані впливу на почерк різноманітних “збиваючих” факторів розглянуті в монографії А.А. Купріянової, де виділено підзадачі та елементи структури діагностичного процесу, запропонована концепція вибіркової мінливості ознак почерку, що залежить від впливу різних груп “збиваючих факторів”, на основі імовірно-статистичного аналізу визначено кількісні характеристики ймовірності версій при їх діагностуванні [1].

В цьому ж році були розроблені рекомендації щодо дослідження навмисно зміненого підписного почерку (автопідробка) фахівцем ХНДІСЕ Л.В. Марковою.

В 1990-ті роки російськими спеціалістами проводилися дослідження та були надані методичні рекомендації і розроблені методики щодо встановлення факту наслідування коротких записів із застосуванням ЕОМ.

Також в цей період В.Ф. Орловою та А.В. Смирновим було завершене експериментальне дослідження підписів, що виконані в незвичних умовах з розробленням відповідної методики, що дозволяла встановлювати в єдиному процесі наступні факти: автопідлог, наслідування, алкогольне оп'яніння, вплив групи обставочних факторів та стресу [3, с. 43].

Спеціалістами Харківського НДІСЕ (Г.П. Денисюк, Т.В. Сохраніч, Л.Г. Гриненко, В.Г. Абросимова, О.І. Суєтнова, Н.В. Сиротенко-Кацман) в 2004 році були розроблені методичні рекомендації щодо дослідження підписів, виконаних особами, які втратили зір внаслідок захворювань (катаракти, глаукоми) [2].

Найбільш значна зарубіжна література, здебільшого американських та німецьких дослідників, що присвячена діагностичним дослідженням почерку та підписів, стосується саме проблем впливу на почерк зміненого та хворобливого стану пишучого. А. Клецк в своїй монографії проаналізував письмо лівою рукою, навмисно зміненим почерком, різні патології письма, письмо сліпих і т.д. Аналіз впливу алкогольного оп'яніння на почерк здійснювали німецький психіатр М. Майер та О. Хілтон, який окрім того досліджував почерки душевно хворих та вплив на почерк лікарських засобів.

Загалом проблемою алкогольного оп'яніння займалися численні автори. Найбільш змістовні з цих робіт: дослідження Г. Деннемарка, Д. Пуртелла, Н. Галбрайта, М. Стінсон, А. Сафьяновського. Цими дослідженнями були зафіксовані закономірні зміни, що настають в залежності від фази алкогольного оп'яніння, концентрації алкоголю в крові, а також деяких інших факторів. Характер порушень, виявлених в результаті досліджень, в основному схожий та узгоджується з тими змінами, які спостерігалися та описані в роботах російських та українських дослідників.

Ряд авторів досліджували окремо вплив наркотичного оп'яніння на почерк, та виявили характерні діагностичні ознаки для виду цього впливу. Серед них М. Легень (Польща), Д. Пуртелл, Е. Гетшел.

Серед інших захворювань та незвичних станів, що впливали на письмо та цікавили зарубіжних дослідників: фактор “тремтячої руки” (А. Букве), письмо в стані гіпнозу (І. Лесі), екстрапірамідальні порушення головного мозку (М. Буассо), медикаментозне лікування транквілізаторами шизофренії та психопатії (С. Гілмор і Дж. Бредфорд), старечий тремор та паркінсонізм (А. Францхайм (Швейцарія)), старечий склероз (Дж. Беренда), сліпота (М. Біком), параліч, втрата зору, стареча слабкість (Б. Фоллі та Й. Феллі). Листи самогубців вивчав Д. Санду (Румунія), а передсмертні листи — ряд польських дослідників.

Зарубіжними криміналістами в діагностичних цілях досліджувалися також ліворучне письмо (В. Стівенс), підписи, що виконані за сторонньою допомогою (К. Селлерс, Л. Міхель), підписи, виконані із застосуванням допоміжних засобів та протезів при травмі пишучої руки (Д. Келлі), вплив обмеження місця нанесення підпису на підписний почерк (С. Мортон).

Дослідженнями зі встановлення факту навмисної зміни почерку займалися до 1970 року Шнейкерт, Г. Мейер, Б. Мюллер, Р. Майер, Є. Локар, О'Хара, Г. Пфанне. Пізніше навмисно змінений почерк вивчали Д. Харріс та Е. Алфорд, а навмисну зміну нахилу почерку — Дж. Регнет та А. Джемінсон (Канада). Цікаве дослідження навмисної зміни почерку, що відрізнялось більш вузькою та конкретною постановкою задач провели П. Хальдерр-Зінн та Л. Майнерт [3, с. 46–59].

З впровадженням комп'ютерних технологій в судове почеркознавство поступово з'являється й ряд комплексів та програм, призначених для автоматизації діагностичної почеркознавчої експертизи на основі попередніх розробок вищезгаданих російських та українських дослідників.

Значним є також внесок і почеркознавців Київського НДІСЕ в розвиток діагностичних досліджень, особливо що стосується вибіркової та тимчасової мінливості почерку та дослідження особистісних характеристик по почерку.

Спеціалістами КНДІСЕ В.Ф. Берзіним, М.Я. Сегаєм, Й.Я. Фридманом, Б.А. Штерном була розроблена якісно-описова методика для рукописних текстів з ознаками незвичайності письма при наявності версії про навмисну зміну виконавцем свого звичайного почерку.

Колективом почеркознавців КНДІСЕ (В.Ф. Берзін, З.А. Ковальчук, З.С. Меленевская, С.Д. Павленко, А.Д. Топольский, М.Я. Сегай, С.А. Ципенюк, Б.А. Штерн, Т.М. Федоренко) було також створено якісно-описову методику для рукописних текстів з ознаками незвичайності письма при наявності версії про наслідування виконавцем почерку іншої особи. Обидві методики увійшли до двотомного науково-методичного збірника “Судово-почеркознавча-експертиза” (1971 р.).

У 1975 році В.В. Липовським була розроблена якісно-описова методика для рішення діагностичних задач у відношенні підписів, виконаних із застосуванням технічних прийомів.

Проблему вікової мінливості у 1980-ті роки досліджували криміналісти Київського НДІСЕ Т.А. Чепульченко та В.В. Липовський. Т.А. Чепульченко розроблено методику дослідження рукописів, виконаних особами похилого та старечого віку. В.В. Липовським досліджувались підписи, що виконані від імені осіб старечого та похилого віку, завдяки чому була створена методика вирішення діагностичних задач стосовно підписів, виконаних особами похилого та старечого віку. Їх дослідження стосувалися встановлення впливу механізму вікових змін організму (старіння) та супутніх захворювань на письмо та почерк осіб похилого та старечого віку.

До окремих методик рішення класифікаційних задач у відношенні підписів можна віднести експертну систему “OLDMEN”, розроблену В.В. Липовським у 1994 р., за допомогою якої вирішується задача про вікову групу виконавця підпису, виконаного від імені особи похилого чи старечого віку.

В 1995 році в КНДІСЕ М.Є. Бондар, Л.М. Головченко, В.В. Лисенковою, З.С. Меленевською, Г.І. Смирновою, Т.О. Сукмановою, С.А. Ципенюк були розроблені методичні рекомендації якісно-описового характеру, розроблені для рішення діагностичних задач у відношенні змінених підписів. Авторами було вдосконалено доповнено класифікацію збиваючих факторів.

Ю.М. Беляк, М.Є. Бондар, Т.О. Сукмановою в 1997–2001 рр. була створена допоміжна півкількісна діагностична методика, що дозволяє встановити характер збиваючих факторів (природних або штучних), що впливали на виконавця підпису; представлена у вигляді комп'ютерної програми “Dia”.

В 2004 році М.Є. Бондар, Н.Г. Драпей, Т.О. Сукмановою в КНДІСЕ була створена якісно-описова методика вирішення діагностичної та ідентифікаційної задачі у відношенні підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, зокрема — шляхом перерисовки на просвіт [2].

В цьому ж році почеркознавцями КНДІСЕ складено звіт про НДР “Можливості встановлення за допомогою експертної системи конкретного збиваючого фактора, що впливав на виконавця підпису” (керівник — М.Є. Бондар), в якому визначено можливості встановлення за допомогою експертної системи конкретного збиваючого фактору з 24-х можливих, що впливав на виконавця підпису з ознаками незвичайності письма.

Також варто відмітити статті вітчизняних почеркознавців, що стосуються діагностичних досліджень та містяться у збірнику “Криміналістика та судова експертиза” (видається за сприянням КНДІСЕ з 1964 року).

Наукові діагностичні дослідження в КНДІСЕ проводяться і в теперішній час (подаліша розробка експертної системи зі встановлення конкретного збиваючого фактору, що впливав на виконавця рукопису, дослідження почеркових об'єктів, що виконані незвичними пишучими приладами на незвичному матеріалі письма тощо).

Отже, розвиток почеркознавчої діагностики охоплює етап її зародження в ХІХ ст. та етап становлення як наукової дисципліни на початку ХХ ст. Найбільш розробленим напрямом як зарубіжних, так і вітчизняних діагностичних досліджень є вивчення вибіркової та тимчасової мінливості почерку, якому присвячено численні праці. Втім, саме російськими та українськими спеціалістами велика увага була приділена й двом іншим напрямкам діагностичних досліджень почерку.

З врахуванням вже наявних вищезгаданих досягнень в діагностичних дослідженнях почерку та підписів, значна частина яких має своє вираження в експертній практиці, та умов, потреб і нових можливостей для розвитку судово-почеркознавчої діагностики сьогодні, розробки в даному напрямку мають стосуватися:

— створення і вдосконалення методик з вирішення класифікаційних задач (уточнення методик з визначення статі та віку виконавців

- рукописних текстів, записів, створення відповідної методики у відношенні підписів), дослідження інших особистісних характеристик по почерку;
- вдосконалення методик зі встановлення деяких незвичних та хворобливих станів виконавця рукопису. Особливо актуальними є подальше вивчення змін ознак почерку під впливом наркотичного та алкогольного сп'яніння, розробка методики зі встановлення факту виконання рукопису звичною до письма лівою рукою;
 - створення інтегральних методик, як ідентифікаційно-діагностичних, так і таких, що включали б вирішення комплексу задач певного напрямку діагностичних досліджень;
 - створення комплексних методик для встановлення часу виконання рукописних текстів, записів та підписів із залученням спеціальних знань спеціалістів суміжних галузей судової експертизи;
 - створення експертних систем для діагностичного дослідження рукописних текстів, записів та підписів та розробки діагностичних методик в тому числі і із застосуванням методу математичного моделювання;
 - заміни наявних трудомістких та ненадійних діагностичних методик новими, автоматизованими, надійними та гнучкими, що дало б змогу здійснювати їх корегування відповідно до потреб практики, наприклад, у зв'язку зі зміною існуючих прописів.

Список використаної літератури

1. *Куприянова А.А.* Методические рекомендации решения судебно-почерковедческих диагностических задач / А.А. Куприянова. — Минск.: НИИСЭ, 1982. — 61 с.
2. Методичні основи організації та проведення судово-почеркознавчої експертизи в СБУ МЮ України: Звіт про НДР (заключний) / Одеський НДІСЕ МЮ України; Керівник роботи — Т.О. Дроздова. — Одеса, 2010. — 201 с.
3. *Орлова В.Ф.* Судебно-почерковедческая диагностика / В.Ф. Орлова. — М.: ЮНИТИ, 2006. — 160 с.

Резюме

Рассмотрена история, этапы становления и охарактеризован наиболее весомый вклад исследователей в развитие судебно-почерковедческой диагностики, даны рекомендации по дальнейшей разработке новых и совершенствованию уже существующих диагностических методик исследования почерка и подписей.

Summary

The history, stages of development and characterized the most significant contribution of researchers into the development of forensic handwriting diagnosis is reviewed, the recommendations for further development of new and improvement of existing diagnostic techniques for the study of handwriting and signatures are presented.